

MfJ

مجله فقه پزشکی

دوره سیزدهم، شماره چهل و سوم، ۱۴۰۰

Journal Homepage: <http://journals.sbm.ac.ir/mf>

مقاله پژوهشی

مسئولیت مدنی ناشی از تزریق واکسن کوید ۱۹

طاهر علی محمدی^{*۱}، حمزه نظریور^۲، نادیا نظریور سمسامی^۳

۱. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه ایلام، ایران.

۲. پژوهشگر پسا دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه مازندران، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد واحد بهبهان، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: بیماری‌های عفونی و ویروسی گاه چنان در جامعه پیشرفت می‌کنند که برای مهار آنها راه‌های خاصی مانند واکسیناسیون عمومی در نظر گرفته می‌شود؛ زیرا واکسن افزون بر خاصیت پیشگیری از بیماری و سببیت در ارتقای سلامتی و توسعه جامعه بر بنیاد محافظت از جان انسان، اثربخشی سریع دارد. از لوازم واکسینی که در برنامه‌های ملی ایمن‌سازی مورد استفاده قرار می‌گیرد، بی‌خطر بودن آن است؛ اما گاه افزون بر عوارض جانبی، دارای واکنش‌های شدید حتی با درصد شیوع بسیار اندک هستند. این نوشتار، زبان‌هایی که در اثر تزریق واکسن کوید ۱۹ رخ می‌دهد را بررسی کرده و بر یک بنیاد فقهی، مسئولیت مدنی در این زمینه را به اثبات رسانده است.

مواد و روش‌ها: نوشتار پیش رو به شیوه توصیفی و تحلیلی، شرایط تحقق زیان ناشی از واکسن کوید ۱۹ و بنیاد مسئولیت مدنی در این زمینه را بررسی کرده و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای مسئولیت مدنی را در برابر زیان‌های ناشی از تزریق این واکسن مورد ارزیابی قرار داده است.

نتیجه‌گیری: بر پایه نظریه احترام - که دارای پشتوانه قرآنی و حدیثی است و بر حرمت سلامتی افراد و اهمیت آن و نیز بر عدم جواز تضییع حقوق دیگران تصریح دارد - حق سلامتی افراد نباید نادیده انگاشته شود. بر همین اساس، در نوشتار حاضر مسأله ضمان در برابر زیان‌های ناشی از واکسن COVID-19 به اثبات رسیده و با توجه به مشاهدات و وجود نمونه‌هایی دالّ بر ایراد زیان در اثر تزریق واکسن، ضمن موضوع‌شناسی دقیق، حسب مورد، کاشف واکسن، سازنده واکسن، دولت به عنوان واردکننده آن و هر فرد یا ارگانی که سبب خطای برنامه واکسن بوده و در هر مرحله سبب ایراد زیان گشته، به عنوان مسئول جبران زیان شناخته‌شده و باید خودش یا به کمک بیمه از راه ارش یا دیه از عهده زیان برآید.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۰۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

واژگان کلیدی:

مسئولیت مدنی

واکسن

کوید ۱۹

* نویسنده مسؤول: طاهر علی محمدی

آدرس پستی: ایلام، دانشگاه ایلام، دانشکده الهیات و معارف اسلامی ایران،

پست الکترونیک:

t.alimohamadi@ilam.ac.ir

۱. مقدمه

یکی از موفقیت‌هایی که در عرصه بهداشت عمومی می‌توان بدان اشاره نمود، واکسیناسیون است. واکسن‌ها زمانی کاملاً مفید هستند که به شکل صحیح تولید شوند. واکسن‌ها نسبت به دیگر کالاهای دارویی، جایگاه ویژه دارند؛ زیرا با کمک کردن به حفظ سلامتی افراد سالم، سبب بالا رفتن جمعیت سالم جامعه می‌شوند و از همین طریق باعث توسعه جامعه نیز می‌گردند. از سویی دیگر واکسن‌ها قابلیت کاهش مرگ ناشی از بیماری‌های عفونی و ویروسی را دارند و در نهایت می‌توان برای آنها در راستای پیشرفت رفاه جوامع انسانی، جایگاه ویژه‌ای قائل شد.

آنچه که در زمینه واکسیناسیون اهمیت دارد، موضوع بی‌خطر بودن آن و تنظیم کردن قوانین و مقررات واکسن‌ها است. واکسن‌هایی که در برنامه‌های ملی ایمن‌سازی استفاده می‌شوند، معمولاً بی‌خطر هستند؛ اما این ویژگی به طور کامل و مطلق نیست و گاه پس از ایمن‌سازی عوارضی رخ می‌دهد که هرچند معمولاً خفیف هستند؛ ولی می‌تواند به صورت شدیدتر هم رخ نماید. از آن جایی که رویکرد جامعه این است که واکسن برای جلوگیری از شیوع بیماری به افراد سالم تزریق می‌شود، نسبت به عوارض آن آستانه شکیبایی پایینی داشته و در مقابل سطح بالایی از استانداردهای بدون زیان و خطر را انتظار دارند. از این رو هم شناسایی، توسعه و تحقیق در مورد گونه‌های پیامد زیان‌بار و نامطلوب ایمن‌سازی، ضرورت دارد و هم وجود کسانی که در سطح ملی، مسئول اعتباربخشی و تأیید بی‌زیانی واکسن باشند؛ بنابراین، برای صدور مجوز استفاده از این واکسن‌ها باید مراحل گوناگونی در راستای ارزیابی بی‌زیان بودن و تأثیر بالا در قالب مطالعات پیش‌بالینی و مطالعات و کارآزمایی‌های بالینی در چندین فاز سپری شود.

ویروس کرونا مدتی است جامعه جهانی را به خود مشغول ساخته و هرچند وقت یک‌بار خود را در قالب گونه‌های جهش‌یافته ارتقا می‌دهد. مراکز تحقیقاتی پزشکی برای مقابله

با آن، تولید واکسن را چاره‌اندیشی نموده و در ماه‌های گذشته برخی شرکت‌ها واکسن تولیدی خود را عرضه کرده‌اند که نه‌تنها از نظر کیفیت و بی‌زیانی اطمینان‌بخش نبوده؛ بلکه عوارضی مانند مرگ، سکتة مغزی و فلج کردن و ... در پی داشته است. با مطالعه گزارش‌هایی که حاکی از زیان‌های این واکسن‌ها است، پرسش‌هایی ذهن جامعه را به خود مشغول می‌کند: چه عاملی سبب این‌گونه پیامدها می‌شود؟ این پیامدها تا چه اندازه خفیف یا شدید هستند؟ در صورت وقوع زیان و پیامدهای منفی چه افرادی و بر بنیاد چه شرایطی به عنوان مسئول جبران زیان شناخته می‌شوند؟ این پیامدها به دلیل ذات و ماهیت واکسن است یا شامل مراحل واکسیناسیون هم می‌شوند؟ آیا دولت‌ها می‌توانند به دلیل پایین بودن آستانه تحمل، واکسن تولیدی هر شرکتی را به بهانه واکسیناسیون عمومی بدون ملاحظه مقررات فنی و حرفه‌ای و ملاک‌های اطمینان‌بخش خرید و وارد جامعه کنند؟ نوشتار پیش‌رو در مقام پاسخ به این پرسش‌ها سامان گرفته است.

۲. مواد و روش‌ها

نوشتار پیش‌رو به شیوه توصیفی - تحلیلی، نخست الزامات کیفی و ارزیابی‌های تولید واکسن را بررسی می‌کند و ضمن واکاوی شرایط تحقق مسئولیت مدنی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با استناد به دلایل فقهی، مسئولیت مدنی ناشی از زیان‌های واکسن کوید ۱۹ را بررسی نموده و در نهایت با تبیین شیوه‌های زیان، تعیین مسئول جبران زیان را نیز گونه‌بندی خواهد کرد.

۳. یافته‌ها

ضمن بررسی الزامات کیفی تولید واکسن و تبیین شرایط تحقق مسئولیت مدنی در زیان‌هایی که به واسطه تزریق واکسن COVID-19 ایجاد می‌شوند، با کمک مجموعه‌ای از دلایل و بر بنیاد نظریه «احترام»، این نکته به دست آمد که حق سلامتی افراد تحت هیچ شرایطی - حتی در راستای

سلولی و بافتی و ...)، انجام مطالعات پیش‌بالینی^{۱۰} و مطالعات بالینی^{۱۱} (فاز ۱، ۲ و ۳) پیش از ورود فرآورده به بازار دارویی الزامی است (۵).

هدف از انجام مطالعات پیش‌بالینی یک واکسن، ارزیابی ویژگی‌های مربوط به ایمنی‌زایی و بررسی میزان سموم آن از طریق آزمایش‌های *in Vitro* و *in Vivo* است. مطالعات پیش‌بالینی در مدل‌های حیوانی ضمن کمک به شناسایی خطرات مرتبط با واکسن، با هدف انتخاب میزان دُز^{۱۲} مصرفی و همچنین نحوه تجویز فرآورده‌های تحقیقاتی در مطالعات بالینی انجام می‌شود. میزان داده‌های غیر بالینی مورد نیاز قبل از استفاده از واکسن برای اولین بار در انسان در قالب مطالعات بالینی انسانی، بستگی به نوع و ویژگی‌های ساختاری واکسن و نیز داده‌های مربوط به واکسن‌های مشابه دارد. داده‌های حاصل از مطالعات انجام شده در مدل‌های حیوانی با استفاده از برخی واکسن‌های تولیدشده علیه دیگر ویروس‌های خانواده کرونا ویروس شامل MERS-COV و SARS-COV از نظر تئوری موجب نگرانی‌هایی در مورد بیماری تنفسی شدید^{۱۳} مرتبط به واکسن کوید ۱۹ شده است (۶).

در این مطالعات^{۱۴} که متعاقب تزریق واکسن در مدل‌های حیوانی انجام شده، شواهدی از واکنش‌های ریوی ایمونوپاتولوژیک دیده شده است که از نظر واکنش ایمنی شبیه به بیماری تنفسی شدید در نوزادان است؛ بنابراین یک واکسن تحقیقاتی بایستی در مطالعات پیش‌بالینی با توجه به این عوارض مورد ارزیابی قرار گیرد (۶). برای ارزیابی خصوصیات ایمونولوژیک واکسن تحقیقاتی کوید ۱۹ بایستی مطالعات ایمونونسیسته فرآورده در مدل‌های حیوانی مناسب (حساس به آنتی‌ژن واکسن کوید ۱۹) و با رعایت اصول

سلامتی آنان - نباید نادیده انگاشته شود و چنانچه تزریق واکسن COVID-19 سبب زیان‌های گوناگون شدید یا خفیف گردد، حسب مورد، عاملی که سبب ایراد زیان گشته است، به عنوان مسئول جبران شناخته می‌شود و می‌بایست خودش یا به کمک بیمه از راه ارش یا دیه از عهده زیان برآید.

۴. مفهوم‌شناسی

۴-۱. کرونا^۱

عفونت COVID-2019 n یک آلودگی توأم با علائم تنفسی موسوم به ویروس کرونا است. عامل بیماری‌زا، یک بتا کرونا ویروس^۲ بوده (۱) که مشابه با عوامل سارس^۳ (نشانگان تنفسی حاد) و مرس^۴ (نشانگان تنفسی خاورمیانه) است (۲).

۴-۲. مسئولیت مدنی^۵

مقصود، لزوم جبران ضرر و پرداخت خسارات وارد شده است به فرد یا اموال و دارایی‌های ملکی یا تصرفی او که ناشی از فعل یا ترک فعل دیگری یا اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف یا کنترل او باشد (۳).

۴-۳. واکسن^۶

ماده‌ای حاوی میکرو ارگانیسم‌های کشته (غیر فعال) یا زنده تخفیف یافته یا اجزای میکرو ارگانیسم‌ها است که قادر به حفاظت در مقابل عفونت است (۴).

۵. الزامات کیفی و ارزیابی‌های تولید واکسن

در خصوص تمامی داروهای جدید^۷ اعم از فرآورده‌های دارویی^۸ و بیولوژیک^۹ (فرآورده‌های نو ترکیب، واکسن‌ها، فرآورده‌های

10. Pre-clinical

11. Clinical trial

12. Dose

13. Enhanced Respiratory Disease, Antibody-Dependent Enhancement

14. Challenge Studies

1. Corona Virus

2. Beta Corona Virus

3. SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome)

4. MERS (Middle East Respiratory Syndrome)

5. Civil Liability

6. Vaccine

7. New Entity

8. Conventional

9. Biologic

۶. واکاوی شرایط تحقق مسئولیت مدنی ناشی از واکسن کوید

۱۹

برای تحقق مسئولیت مدنی نیاز به وجود چند رکن است: زیان، فعل یا ترک فعل زیان بار و احراز رابطه سببیت. به دیگر سخن می‌بایست کاری توسط کسی انجام شود که انجام آن، زیان را محقق کند؛ بنابراین هر زمان که این سه رکن با هم جمع شوند، بی‌تردید باید حکم به ثبوت مسئولیت مدنی نمود. زیان^۴ در اصطلاح فقها به معنی از بین رفتن نفس، آبرو، مال و اعضای بدن انسان است؛ پس وقتی که مال انسان دچار کمبود شود یا عضوی از اعضای او به واسطه تلف یا اتلاف ناقص شود یا روحش خارج یا آبرویش به طور عمدی یا غیر عمدی هتک شود، گفته می‌شود که به او زیان وارد آمده است (۷، ۸، ۹). حقوقدانان نیز ضمن ارائه تعاریفی نوشته‌اند: «ضرر عبارت از هر کاستی و نقصانی است که بر مال و حقوق مالی یا جسم یا حیثیت، شهرت و عواطف شخص به طور ناروا و ناخواسته از طرف دیگری وارد شود» (۱۰) یا اینکه «ضرر با این شرایط محقق می‌شود: هر جا که نقصی در اموال ایجاد شود یا منفعت مسلمی از دست برود یا به سلامت، حیثیت و عواطف شخص لطمه وارد گردد» (۱۱). با توجه به این تعاریف، ایجاد نقصان در سلامت یا ایراد لطمه به آن از مصادیق زیان دانسته شده‌اند و سلامت شامل تمامیت جسمانی انسان می‌شود. از سوی دیگر زیان به عنوان رکن، خود دارای گونه‌هایی است که مهم‌ترین آنها زیان مادی است که مقصود از آن ناقص شدن یا از دست رفتن مال یا منفعت مسلم است (۱۲). این زیان قابل تقویم بوده و از نظر مالی که موضوع خسارت است می‌تواند یک شیء مادی باشد - مانند خسارتی که از تصادم دو خودرو حاصل شده - یا یک شخص باشد - مانند هزینه پزشکی و از کار افتادگی - (۱۳). از سوی دیگر زیان مادی می‌تواند به گونه‌های مختلفی واقع شود. گاهی بالفعل موجود می‌شود (۱۴) - یعنی در زمان وقوع فعل یا ترک فعل زیان بار حادث گردد - یا اینکه به طور حتم در آینده انتظار وقوع آن برود، ولی زیان محتمل

اخلاقی کار با حیوانات آزمایشگاهی انجام شود و جنبه‌های ایمنولوژیک که بنا است اندازه‌گیری شوند، باید متناسب با ساختار واکسن و مکانیسم عمل مورد نظر باشد. در زمینه مطالعات سم‌شناسی^۱ نیز باید اذعان داشت که برای یک محصول کاملاً جدید که به عنوان واکسن کوید ۱۹ انتخاب شده و هیچ‌گونه اطلاعات غیر بالینی و بالینی قبلی در مورد آن در دسترس نیست، انجام مطالعات حیوانی قبل از شروع فاز ۱ مطالعات بالینی یک الزام به شمار می‌رود (۶).

طراحی مطالعات بالینی واکسن با توجه به کیفیت، نتایج و داده‌های به دست آمده از مطالعات پیش‌بالینی حیوان ممکن است به شکل جداگانه و یا ادغام یافته (فاز ۱ و ۲ یا ۳ و ۲) انجام شود. مطالعات بالینی واکسن به طور معمول به شکل پلاسبو - کنترل^۲ طراحی می‌شود (۶).

آزمایش‌های انسانی مطالعات واکسن با کارآزمایی بالینی فاز ۱ آغاز می‌شود. در این فاز، هدف اصلی پژوهشگران اطمینان از ایمنی واکسن پژوهشی است. پس از اتمام فاز ۱، مطالعات فاز ۲ آغاز می‌شود که هدف از آن، یافتن دُز مناسب واکسن همراه با جمع‌آوری اطلاعات بیشتری در رابطه با ایمنی واکسن در کنار داده‌های ایمنی‌زایی، اثربخشی و ایمنونویستی محصول می‌باشد. این مرحله در مطالعات بالینی واکسن کوید ۱۹ شاید نیازمند زمانی در حدود ۶ تا ۸ ماه باشد. پس از موفقیت‌آمیز بودن مطالعات بالینی فاز ۱ و ۲، کارآزمایی بالینی فاز ۳ انجام خواهد شد. این مرحله حداقل ۶ تا ۱۲ ماه طول خواهد کشید و هدف اصلی آن، اطمینان از اثربخشی مورد انتظار بر اساس گایدلاین‌های^۳ بین‌المللی و کشوری است. در این مرحله و همراه تأیید گزارش‌های کارآزمایی بالینی فاز ۳ و طی سایر مراحل قانونی، واکسن تأیید شده، مجوز ورود به بازار دارویی و استفاده محدود یا گسترده آن در گروه‌های تعیین‌شده جمعیتی را بر اساس سیاست‌های کشوری کسب خواهد نمود (۶).

1. Toxicological
2. Placebo-control
3. Guideline

4. Damage

به دلیل عدم استقرار، نمی‌تواند قابلیت پیگیری و مطالبه داشته باشد. همه گونه‌های زیان برای اینکه قابلیت مطالبه داشته باشند، نیز بایستی دارای ویژگی‌هایی باشند. ویژگی اول قطعی بودن است که نخستین شرط مطالبه محسوب می‌شود؛ بنابراین زیان‌های کاملاً احتمالی قابل مطالبه نخواهند بود. ویژگی دوم آن است که میان فعل زیان‌بار و زیان حادثه دیگری وجود نداشته باشد، به طوری که بتوان گفت زیان از همان فعل ناشی شده است (۱۵). ویژگی سوم آن است که زیان تحقق یافته، سابقه جبران نداشته باشد؛ زیرا زیان‌دیده جز یک‌بار نمی‌تواند استیفای حق نماید.

با این توضیح می‌توان گفت چنانچه در اثر تزریق واکسن کوید ۱۹، لطمه‌ای به جسم فرد وارد شود، به طوری که آن قسمت بدن از حالت کارکرد معمول خود خارج شده و کارایی خود را به طور موقت یا دائم از دست بدهد و پس از بررسی معلوم شود که به سبب واکسن تزریقی بوده است، در وقوع زیان نباید تردید کرد؛ زیرا چنین لطمه‌ای مصداق زیان مادی مخل^۱ به سلامت و تمامیت جسمی فرد است.

رکن دیگری که برای تحقق مسئولیت مدنی نیاز است، وقوع فعل زیان‌بار^۲ است. مقصود از فعل زیان‌بار کاری است که به واسطه آن زانی در خارج تحقق می‌یابد و نسبت به انجام دادن یا ندادن عمومیت دارد. به دیگر سخن تحقق زیان، نیازمند رفتار فیزیکی است که بسته به نوع کار، به صورت فعل^۳ یا ترک فعل^۴ بروز پیدا می‌کند. اما در موضوع این نوشتار تنها به صورت فعل امکان تحقق زیان وجود دارد؛ زیرا تا زمانی که واکسن تزریق نشود، فرض تحقق زیان معنایی نخواهد داشت و تزریق یک فعل وجودی است.

در نهایت، سومین رکن، احراز رابطه سببیت^۴ است. اثبات ورود ضرر به زیان‌دیده یا وقوع فعلی از سوی خواننده یا افرادی که مسئولیت اعمال آنان با او است، به تنهایی دعوای خسارت را

جبران نمی‌کند؛ بلکه باید احراز شود که بین دو عامل ضرر و فعل زیان‌بار رابطه سببیت وجود دارد؛ یعنی ضرر از آن فعل ناشی شده است (۱۵). به دیگر سخن، ضرر باید مستقیماً ناشی از فعل زیان‌بار باشد؛ به طوری که در صورت انتقای فعل زیان‌بار، ضرر نیز منتفی محسوب شود. لزوم وجود چنین رابطه‌ای بدیهی است؛ زیرا عرف و سیره عقلا شخص را فقط مسئول جبران ضرری می‌دانند که ناشی از عمل او است و در صورتی که بین فعل زیان‌بار و ضرر وارد شده، رابطه علیت و معلولیت عرفی وجود نداشته باشد، عرفاً عامل مسئول جبران چنین ضرری نیست (۱۰)؛ بنابراین چنانچه تزریق واکسن دارای عوارضی باشد و جسم فرد را با مشکلاتی مواجه سازد، در وهله نخست می‌بایست به دنبال کسانی بود که آن را کشف کرده‌اند؛ اگر آنان کار خود را بدون نقص انجام داده‌اند، می‌بایست دنبال سازنده و تولیدکننده بود که آیا در فرایند تولید به شکل کامل و علمی همه وظایف خود را انجام داده یا خیر و به همین شکل اسباب گوناگون بررسی می‌شوند تا استناد زیان به سببی خاص محرز گردد. تفصیل این مطلب در بخش تعیین مسئول جبران خواهد آمد.

۷. دلایل مسئولیت مدنی ناشی از واکسن کوید ۱۹

مسئولیت مدنی فاعل زیان و ملزم شدن او به جبران خسارت ناشی از واکسن کوید ۱۹ مستند به دو دلیل است:

۷-۱. قاعده لا ضرر

این قاعده مستفاد از روایتی از پیامبر اسلام (ص) (۱۶) است و از طریق مشایخ ثلاث نقل شده است (۱۶، ۱۷، ۱۸). این روایت از نظر سند معتبر بوده و برخی (۱۹) مدعی تواتر آن هستند. از نظر دلالتی نیز وافی به مقصود بوده و هرگونه زیان را نامشروع می‌داند و این عدم مشروعیت زیان، افزون بر مرحله تقنین، شامل مرحله اجرای قانون نیز می‌شود (۲۰). شیوه استنباط و اثبات مسئولیت مدنی از این قاعده درباره زیان‌های ناشی از واکسن کوید ۱۹ به دو صورت ممکن است:

1. Harmful act
2. Act
3. Omission
4. Causal Link

۱-۷. ملازمه میان زیان و جبران: صدق زیان حقیقی وقتی

است که قابلیت جبران خسارت وجود نداشته باشد؛ یعنی به ازای آن چیزی وجود نداشته باشد. به عبارت دیگر، صدق زیان، مشروط به عدم جبران است و چنانچه علم به وجود خسارت و جبران به دست آمد، روشن می‌شود که اصلاً مصداق زیان نبوده است؛ زیرا میان رفع زیان یا عدم صدق زیان از ابتدا تفاوتی نیست. از آن طرف، هر جا که زیان واقع شود، اقتضای نهی یا نفی، وجود رافعی است که ویژگی زبانی آن را رفع و نام زیان را از آن بردارد؛ چرا که اگر چیزی که رافع زیان باشد، وجود نداشته باشد، مستلزم وقوع و جواز زیان است؛ در حالی که مفروض آن است که در شریعت، زیان، مشروعیت ندارد. از این رو، عقل به طور قطع حکم می‌کند که فاعل زیان بایستی نسبت به رفع آن اقدام کند. از سوی دیگر متبادر از روایات آن است که هر کسی که زیان را پدید آورده، لازم است آن را رفع کند؛ به ویژه دو حدیث صحیح السند که توسط کنانی (۱۷) و حلبی (۱۷) نقل شده و گفته فردی که در راه مسلمانان زبانی وارد آورد، [شخصاً] ضامن و جبران‌کننده خسارت خواهد بود (۲۱).

در مقام تحلیل مسئله برای اثبات ضمان در زیان‌های واکسن کوید ۱۹ می‌توان چنین گفت که زبانی که از طریق تزریق واکسن کوید ۱۹ حادث می‌شود، قابلیت جبران دارد و در هر شکلی که رخ دهد، امکان رفع زیان وارده، چه از طریق مصرف دارو، چه از طریق جراحی و چه موارد دیگر، وجود دارد؛ بنابراین وقتی که این امکان وجود دارد، باید به جبران آن اقدام شود. همین الزام به جبران و پرداخت خسارت، معنای مسئولیت مدنی است؛ بنابراین چنانچه پس از تزریق واکسن، زبانی در قالب عوارض مستقیم یا غیر مستقیم آن رخ بنماید، حسب مورد، فاعل زیان، ملزم به جبران خسارت خواهد شد.

۲-۱-۷. شمول قاعده نسبت به احکام عدمی: بحثی که درباره

توانمندی قاعده «لاضرر» مطرح می‌شود، این است که این قاعده حکمی را ثابت نمی‌کند؛ بلکه برای رفع حکم است. به دیگر سخن عده‌ای گفته‌اند قاعده تنها ناظر به احکام وجودی

است (۷، ۲۲، ۲۳) و احکام عدمی را دربر نمی‌گیرد. در مقابل این دیدگاه، دسته‌ای دیگر معتقدند قاعده «لاضرر» افزون بر اینکه می‌تواند احکام ضرری را بردارد، قدرت جعل و اثبات حکم را نیز دارد (۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷).

در راستای بررسی و قضاوت میان دو دیدگاه باید گفت مقید نمودن دایره شمول قاعده به احکام وجودی، سبب محدودیت استفاده از آن می‌شود و تنها در مواردی که شریعت بیان نموده، دارای قلمرو است؛ در حالی که حوادث واقعی و موضوعات جدید نیز در جامعه رخ می‌نمایند که نمی‌توان نسبت به تبیین حکم آنها بی‌تفاوت بود؛ بنابراین مصادیقی که شریعت درباره آنها حکمی بیان نکرده، بدون حکم می‌مانند؛ پس محدودیت آن در احکام وجودی، فاقد وجاهت و ادعایی بدون دلیل است. از سوی دیگر وقتی شارع مقنن است، چنانچه در مواردی که می‌بایست قانون وضع کند و این کار را انجام ندهد و از جهت عدم وضع حکم، زبانی متوجه افراد جامعه شده و نظام زندگی آنها رو به اختلال نهد، قطعاً انتساب آن زیان به شارع، درست خواهد بود و او سبب زیان می‌شود، حال آنکه مفروض این است که حکم ضرری در شرع - چه در عرصه تقنین و چه در عرصه اجرا - وجود ندارد؛ پس همان‌طور که قاعده، تقنین زیان‌بخش را می‌تواند مرتفع سازد، به همان میزان قدرت رفع عدم تقنین زیان‌بخش را نیز دارد و با جعل حکم ضمان در مثل مورد این نوشتار، توانمندی اثبات را نیز دارد.

افزون بر این موارد، می‌توان با توجه به تنقیح مناط قطعی و الغای خصوصیت از وجود و عدم، ملاک را بر وقوع و وجود زیان نهاد و معتقد شد که اصل اساسی، تحقق زیان است، بدون توجه به اینکه منشأ آن، حکم یا عدم حکم باشد و از این طریق برای انتفای زیان از قاعده «لاضرر» کمک گرفت.

با همین رویکرد باید گفت واکسن کوید ۱۹ که برای مقاوم‌سازی جسم انسان تولید می‌شود، اگر دارای عوارض جانبی زیان‌بخش باشد، نمی‌توان از زیان‌های آن چشم پوشید و نسبت به آنها حکمی نداد؛ زیرا در این صورت حکم عدم

ضمان یا عدم حکم به ضمان، خود حکمی ضرری بوده که صدالبته حکم ضرری در شریعت اسلام نهی شده است. بر این اساس، با توجه به گزارشاتی که درخصوص ضرر و زیان افراد و جان باختن تعدادی از مردم در برخی کشورها به دست رسیده، مسئولیت مدنی متوجه اشخاص دخیل در تولید و تزریق واکسن کوید ۱۹ و نیز دولت در آن کشورها می‌شود.

۲-۷. قاعده اتلاف

مستند دیگر برای اثبات مسئولیت مدنی ناشی از واکسن کوید ۱۹، قاعده «اتلاف» است؛ این قاعده چنان مشهور است که برخی (۲۱) معتقدند در اثبات اینکه اتلاف موجب ضمان است، نیازی به ذکر دلایل نیست و ضرورت و بدهت، اجماع فقها و روایات فراوان بر این اصل دلالت دارند که مال، عمل، آبرو و خون مسلمان دارای احترام بوده و نمی‌توان نسبت به آن زیان روا داشت. هرچند به مناسبت واژه «مال» که در تعبیر «هرکس مال دیگری را از بین ببرد، نسبت به آن ضامن خواهد بود»، فقها و حقوق دانان نظر به عینیت مال که قابلیت اقتصادی دارد و رافع نیازهای مادی می‌باشد، دارند؛ اما صحیح آن است که مال به هر چیزی که دارای نفع و ارزش اقتصادی است و بتوان در مقابل پول یا هر چیز دیگر قرار داد، اطلاق می‌شود تا بتوان آن را شامل عین و منفعت هم دانست. از سوی دیگر همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، مالی که موضوع خسارت است، می‌تواند حالات گوناگون داشته باشد؛ مانند شیء مادی یا شخص بشری که هزینه پزشکی یا از کار افتادگی مطالبه می‌کند.

برای اثبات مفاد قاعده می‌توان به آیات «هر که بر شما تعدی کرد، شما هم به مثل آن بر او تعدی کنید» (۳۲) و «پاداش بدی [چون قتل و زخم زدن و اتلاف مال] مانند همان بدی است» (۳۲) اشاره کرد. روایات فراوانی در ابواب گوناگون وجود دارند که می‌توان ضمان را بر بنیاد آنان استنباط نمود؛ هرچند آن روایات ویژه همان باب باشند، ولی وقتی به صورت کلی لحاظ شوند، سبب یقین نسبت به این مسئله می‌شوند که

می‌توان با الغای خصوصیت از آنها، آن را به باب خاصی مختص ندانست. برای نمونه در باب ضمان می‌توان این روایت را ذکر کرد که: مردی بر راهی از راه‌های مسلمانان سوار بر حیوانش حرکت می‌کند. حیوان با پا آسیبی می‌رساند. امام معصوم (ع) در جواب می‌فرماید: «آسیبی را که حیوان با پا زده، بر آن مرد نیست، ولی آسیبی که حیوان با دستش رسانده، بر مرد است و چون حیوان در حال توقف باشد، آسیبی که حیوان با دستش یا پایش زده بر عهده مرد است و اگر مرد حیوان را جلو انداخته و خود به دنبال او حرکت می‌کند، هر آسیبی که حیوان با دست و پایش می‌زند به عهده مرد است» (۳۳) و در باب حدود روایت امام باقر (ع) درباره مردی که با حیوان آمیزش کرد، قابل ذکر است که فرمود: «کمتر از حد، تازیانه می‌خورد و قیمت حیوان را برای صاحبش به عهده می‌گیرد؛ چرا که وی حیوان را برای صاحبش فاسد کرده است و حیوان ذبح شده و سوزانده و دفن می‌شود؛ اگر از حیواناتی است که گوشتش خورده می‌شود، ولی اگر از حیواناتی باشد که بر پشتش سوار می‌شوند، همه قیمت آن را بدهکار است و کمتر از حد تازیانه می‌خورد و حیوان را از شهری که این گناه را با او کرده‌اند به شهرهای دیگری که این حیوان در آنجا شناخته شده نیست، فرستند. بنابراین، حیوان را در آن شهرها می‌فروشند تا صاحب آن به واسطه حیوان سرزنش نشود» (۱۶) و روایت دیگری در باب رهن از امام کاظم (ع) بیان شده که از امام (ع) پرسیده شد: «شخصی در مقابل صد درهم چیزی را با ارزش سیصد درهم به رهن می‌گذارد. جنس به رهن گذاشته شده نابود می‌شود. آیا مرتهن باید دویست درهم به صاحب آن بپردازد؟» امام فرمود: «آری؛ زیرا چیز بیشتری را به رهن گرفته و آن را تباه کرده است» (۱۷).

گاه از برخی تعبیر در همان روایات می‌توان یک کبرای کلی استنباط نمود؛ مانند تعبیر «چرا که وی حیوان را برای صاحبش فاسد کرده است» که در باب حدود وارد شده است. این تعبیر که در مقام تعلیل به کار رفته، می‌فهماند که هرکس

شدید نشان داد و پس از بروز علائم مسمومیت خون و ذات‌الریه درگذشت (۲۸).

۲. کشورهای بزرگ اروپایی اقدام به توقیف تزریق واکسن شرکت آسترازنکا کرده‌اند. فرانسه، آلمان، ایتالیا و اسپانیا اعلام کردند که تزریق این واکسن را متوقف می‌کنند. ایرلند و هلند نیز اعلام کرده بودند در پی گزارش چند مورد جدی لختگی خون پس از تزریق این واکسن، استفاده از آن را متوقف می‌کنند (۲۹).

۳. پس از گزارش ایجاد لخته خون در بدن ۶ زن که واکسن کووید ۱۹ جانسون اند جانسون را دریافت کرده بودند، مقامات آمریکایی تزریق آن را متوقف کردند. طبق گزارش‌های «مرکز کنترل و پیشگیری بیماری» و «سازمان غذا و داروی آمریکا»، تمام این افراد زن بوده و بین ۱۸ تا ۴۸ سال داشته‌اند. همچنین آنها ۶ تا ۱۳ روز پس از واکسیناسیون با این عارضه جانبی شدید روبه‌رو شده‌اند (۳۰).

۴. سیزده نفر در اسرائیل پس از واکسیناسیون کووید ۱۹ دچار فلج صورت شدند. گزارش‌ها حاکی از این است که آمار واقعی فلج صورت می‌تواند بالاتر از چیزی باشد که تاکنون گزارش شده است (۳۱).

بنابراین باید نسبت زیان‌های ناشی از واکسن کوید ۱۹ جعل ضمان کرد و به این ترتیب مسئولیت مدنی در این زمینه ثابت می‌شود.

۸. مبنای مسئولیت مدنی ناشی از واکسن کوید ۱۹

در بحث از مبنای مسئولیت مدنی تاکنون دیدگاه‌های گوناگون مطرح شده است. نظریه تقصیر^۲، احتمال خطر^۳، تضمین حق^۴ و استناد عرفی^۵ از آن جمله‌اند؛ اما مشکلی که وجود دارد آن است که هریک از آنها با اشکالاتی مواجه هستند که اطمینان خاطر برای استفاده از آنها ایجاد نمی‌کند (۱۰، ۱۲، ۳۵، ۳۶).

مال مربوط به دیگری را فاسد یا تلف کند، باید از عهده خسارت برآید. از سوی دیگر تنقیح مناط قطعی می‌تواند به اثبات مسئولیت مدنی بر بنیاد قاعده اتلاف کمک کند. افزون بر این موارد، بنای خردمندان نیز دلیل دیگر اثبات قاعده است؛ زیرا عرف در امور خود بدان استناد نموده و فردی را که بدون هرگونه حقی، مال دیگری را نابود کند، ضامن می‌داند که در کلیت این حکم اشکالی دیده نمی‌شود و از طرفی چنانچه تحقق زیان نزد خردمندان ثابت گردد و موضوع اتلاف به اثبات برسد، ضمان نزد آنان مسلم خواهد بود؛ بنابراین جای تردید نیست به ویژه وقتی شارع در مورد آن ردعی ننموده باشد؛ بلکه در بسیاری از فرمایش‌های خود آن را امضا نیز کرده است (۳۴).

در هر صورت، هرچند هدف ایمن‌سازی، حفاظت از افراد در مقابل بیماری‌های قابل پیشگیری توسط واکسن است؛ ولی از آن جایی که هیچ واکسنی بدون عوارض جانبی نیست و افرادی که واکسن دریافت می‌کنند^۱، ممکن است بروزدهنده برخی اثرات جانبی باشند یا گاه با عوارض شدید در حد تهدیدکننده زندگی مواجه شوند، مسئولیت مدنی متوجه عاملان آن به حسب مورد، خواهد شد.

درباره واکسن کوید ۱۹ گزارش‌های زیادی در مورد مرگ افراد مخابره شد که سبب اتلاف نفس در برخی از افراد گشت. تاکنون برخی گزارش‌ها از این حکایت دارد که تزریق این واکسن سبب فلج شدن در ناحیه صورت شده است؛ به گونه‌ای که صحبت کردن، نوشیدن و جویدن را برای آنها سخت کرده است؛ بنابراین چون مواردی از این دست زیان‌ها در اثر تزریق واکسن کوید ۱۹ به وجود آمده است، از این جهت که سلامتی افراد اتلاف شده است، مثبت مسئولیت مدنی خواهد بود. نمونه‌هایی از این گزارش‌ها در ذیل می‌آید:

۱. خبرگزاری یونهپ کره جنوبی گزارش داد فردی ۶۳ ساله پس از تزریق واکسن آسترازنکا، علائم (کرونا) از جمله تب

2. Culpability Theory

3. Risk Theory

4. Obligation to guarantees Theory

5. Customary citation Theory

1. Vaccinee

۳۷) یا اینکه اصلاً صلاحیت مبنا قرار گرفتن ندارند؛ مانند نظریه استناد عرفی که ضابطه برای مسئولیت ارائه نمی‌دهد و در برخی مصادیق مانند عاقله در خطای محض دارای مانعیت نیست و با حذف ضابطه، صرفاً بر وجود استناد تأکید شده و میان مبنای مسئولیت و رکن آن (رابطه سببیت) خلط شده است (۳۸).

در این میان نظریه «احترام»^۱، بهترین بنیادی است که می‌توان آن را به عنوان پشتیبان مسئولیت مدنی برگزید. این مبنا از قاعده احترام که دلالت بر محترم بودن مال، عمل، آبرو و خون مسلمان دارد، گرفته شده است (۳۹، ۴۰، ۴۱). بر بنیاد این نظریه همه اموال، دارایی و حقوق انسان دارای احترام بوده و کسی حق هیچ‌گونه تجاوز به آنها را ندارد و چنانچه نسبت به آنها تعدی صورت گیرد، باید جبران گردد و این حکم وضعی ضمان، با دو تقریر قابل اثبات است: نخست اینکه از مهم‌ترین شئون احترام، جبران و تدارک زیان است؛ پس حقوق انسان نباید در معرض هدر قرار گیرد. دوم آنکه میان احترام و ضمان، تلازم وجود دارد (۴۲).

افزون بر شمول مبنا نسبت به خسارات مالی و بدنی مسلمان، نظریه شامل غیر مسلمان نیز می‌شود؛ زیرا همان‌طور که مال مؤمن دارای احترام ذاتی است، اموال غیر مسلمان که در سایه قرارداد ذمه یا دیگر معاهدات در سرزمین اسلامی هست، نیز احترام عرضی پیدا می‌کند و از حیث ضامن بودن تألف، تفاوتی میان محترم ذاتی و عرضی نیست (۴۳، ۴۴).

بنابراین هرگونه زیان که به جسم و تندرستی افراد جامعه وارد می‌شود، به کمک بنیاد «احترام» مورد حمایت قرار گرفته و فاعل زیان ملزم به جبران خسارت می‌شود. با این حال وقتی پس از تزریق واکسن کوید ۱۹ زیان‌هایی مانند مرگ، فلج شدن ماهیچه‌های صورت، سکته مغزی، ابتلای مجدد، واکنش‌های آلرژیک و ... در فرد ایجاد شود، با توجه به آسیب‌شناسی^۲

صورت گرفته و اینکه منشأ زیان در کدام مرحله بوده است، فاعل زیان ملزم به جبران زیان و تدارک خسارت می‌شود؛ زیرا به سلامتی انسان زیان وارد کرده و حق سلامتی او به مخاطره افتاده یا نادیده گرفته شده است. از آنجا که مهم‌ترین سند پشتیبان بنیاد احترام، در قالب یک کبرای کلی به صراحت اعلام داشته است که «شایسته نیست حق هیچ‌کس پایمال شود» (۱۸، ۳۳)، زیان ناشی از تزریق واکسن باید جبران شود؛ زیرا در غیر این صورت حق سلامتی افراد نادیده گرفته و پایمال می‌شود. به دیگر سخن مگر می‌شود کسی محترم باشد ولی وقتی حق سلامتی‌اش به وسیله تزریق واکسن اتلاف شود، جبران آن بایسته نباشد؟! پس به دلیل وجوب حفظ احترام وی بایستی رضایت ایشان جلب و زیان واردشده به او جبران گردد تا احترام معنا پیدا کند.

۹. شیوه‌های جبران زیان‌های ناشی از واکسن کوید ۱۹

در مسئولیت مدنی، سیر منطقی بحث، سرانجام به جبران زیان ختم می‌شود. اهداف و کارکرد مسئولیت مدنی را می‌توان چنین برشمرد که با اجرای قواعد مربوط به آن، می‌توان فاعل زیان را تنبیه نمود و از سوی دیگر برای دیگران نیز ایجاد بازدارندگی کرد و در نهایت در معنای وسیع‌تر، هدف مسئولیت مدنی، حمایت از زیان‌دیده است. برای همین همه مبنای و قواعد آن بایستی معطوف به جبران زیان باشد (۴۵).

جبران زیان پیرو اصولی کلی است که مهم‌ترین آن بازگرداندن وضع سابق است؛ یعنی زیان‌رسان در مقام جبران بایستی طوری عمل کند که زیان‌دیده به حالت پیش از زیان باز گردد. به دیگر سخن وقتی در اثر تزریق واکسن کوید ۱۹ زیانی مانند فلج شدن، واکنش آلرژیک، سکته مغزی و ... در فرد بروز می‌کند و وضع او دگرگون می‌شود، تحقق جبران به معنای واقعی منوط به انجام کارهایی است که او را به وضعیت پیش از زیان که سلامتی کامل او است، بازگرداند. این اصل را برخلاف برخی برداشت‌ها و تفاسیر مضیق، می‌توان از ماده

1. Respect Theory

2. Pathology

۳۲۹ قانون مدنی که مقرر داشته است: «اگر کسی خانه یا بنای کسی را خراب کند، باید آن را مثل صورت اول بنا نماید و اگر ممکن نباشد، باید از عهده قیمت برآید» دریافت. در واقع می‌توان از واژه «خانه» و «بنا» الغاء خصوصیت کرد و انگهی با تنقیح مناط قطعی که لزوم جبران است، حکم را به دیگر موارد تسری داد و چنین گفت که اجرای حکم این ماده ویژه اطلاق «بنا» و «خانه» نیست و در هر مورد که شخص مسئول نقص یا عیب مالی گردد، خواه با مباشرت باشد یا به تسبیب، رعایت می‌شود (۱۵، ۴۶).

اکنون می‌توان گفت چنانچه کسی که واکسن را کشف کرده، شرکت سازنده، واردکننده واکسن، تزریق‌کننده آن و عوامل و تشریفات حمل و نقل و نگهداری واکسن، به طور مستقیم یا غیر مستقیم سبب ورود زیان به جسم فرد شوند، مستند به ملاک این ماده، ممکن است مسئول شناخته شوند و باید بر بنیاد اصل بازگرداندن به وضع پیش از زیان، نسبت به جبران زیان ملزم شوند.

پس از تبیین اصل جبران، شیوه آن نیز نیازمند بررسی است. به سخن رساتر در اینکه جبران می‌بایست به چه صورت انجام شود، راه‌حل‌های گوناگون ارائه شده است که با توجه به موضوع نوشتار و زیان حاصل از آن به راه پرداخت دیه یا ارش اشاره می‌شود:

در حقوق اسلامی نظام جبران خسارت بدنی تحت عنوان دیه و ارش مطرح است (۳۵). مقصود از دیه و ارش، پرداخت مالی است که به واسطه ایراد جنایت علیه تمامیت جسمانی فرد یا اعضای بدن او واجب می‌شود. اگر مال مقدر در شرع مشخص شده باشد، دیه و در غیر این صورت بر آن اطلاق ارش یا حکومت می‌شود (۴۷، ۴۸).

بنابراین راه جبران زیان ناشی از واکسن کوید ۱۹، حسب مورد که آیا شامل جنایاتی است که برای آن مقدار تعیین شده یا نشده، پرداخت دیه یا ارش است. پرسشی که ذهن را مشغول می‌سازد، این است که چنانچه دیه یا ارش برای درمان بسنده نبود و هزینه درمان بیش از مقدار پرداختی باشد، حکم مسئله

چیست؟ آیا خسارت افزون بر دیه را می‌توان از عامل زیان مطالبه نمود؟

در کتب فقهی استدلالی متقدمین اثری از این موضوع یافت نشد ولی فقهای معاصر در قالب پاسخ به استفتا یا بیان آن در رساله خود، دیدگاه خویش را بیان داشته‌اند که برخی با مطالبه خسارت افزون بر دیه مخالف (۴۹، ۵۰) و عده‌ای نیز امکان مطالبه خسارت افزون بر دیه را صحیح و جایز دانسته‌اند (۵۱، ۵۲). در میان حقوقدانان نیز همین اختلاف رویکرد قابل مشاهده است؛ برای نمونه دیوان عالی کشور حکم محاکم بدوی به جبران خسارات افزون بر دیه را نپذیرفته، ولی در رأی اصراری دیگری هیئت عمومی دیوان عالی کشور، لزوم جبران این‌گونه خسارات را بلا اشکال دانسته است (۵۳).

هنگام داوری میان دو رویکرد باید گفت وقتی زیان‌دیده به صورت متعارف برای سلامتی خود هزینه می‌کند، این پرداخت از دیدگاه عرفی، خسارت نسبت به او تلقی می‌شود؛ زیرا اگر واکسن کوید ۱۹ همه مراحل تولید خود را دقیق و درست سپری می‌کرد و تزریق آن سبب ایراد زیان نمی‌گردید، طبیعتاً چنین هزینه‌هایی به وجود نمی‌آمد؛ اما چنانچه پرداخت دیه یا ارش نسبت او بسندگی نداشته باشد، بر بنیاد نظریه «احترام» که به صراحت می‌گوید: «شایسته نیست هیچ حقی از کسی ضایع گردد» و نیز با حاکم دانستن یا تقدم قاعده «لاضرر» بر دلایل باب دیات، می‌توان حکم به جواز و صحت مطالبه خسارت افزون بر دیه کرد. به دیگر سخن ضامن نبودن جانی در مقابل هزینه‌های معالجه، حکمی ضرری است که توسط قاعده این زیان مرتفع شده و در نتیجه ضامن بودن جانی ثابت می‌شود. حتی اگر مانند برخی قائل به حکومت نباشیم، در راستای مقدم داشتن قاعده بر دلایل دیات باید افزود که با توجه به قید «فی الاسلام» که در روایت قاعده آمده، این روایت مشتمل بر نفی اصل وجود زیان است. از سوی دیگر چون روایت در مقام امتنان است، ابای از تخصیص داشته و اگر بخواهیم در امتنان تفصیل روا داریم، امتنانیت بی‌معنا خواهد بود؛ برای همین مقام امتنان در تقدیم بر سایر عمومات کفایت می‌کند.

از این گذشته اگر اشکال شود که در ناحیه خسارت بدنی، قاعده عمومی برای ضمان وجود ندارد و دلالت قاعده «لاضرر» بر مسئولیت به دلیل عدم توانایی اثبات حکم با مشکل مواجه است، گفته می‌شود چنانچه عامل زیان نسبت به خسارت مالی ضامن باشد، به طریق اولی نسبت به خسارت بدنی هم ضامن است و نسبت این دو به گونه‌ای است که پیامبر (ص) فرموده است: «حرمت مال فرد مانند حرمت خون او است» (۱۷) بنابراین خسارت مالی به خسارت بدنی تشبیه شده است (۵۴). افزون بر این به اشکال عدم شمول قاعده نسبت به احکام عدمی پیش‌تر پاسخ مناسب داده شد.

نکته دیگر که نیازمند یادآوری است، اینکه دیه یا ارش می‌تواند توسط خود زیان‌رسان پرداخت شود یا اینکه فرد برای ادای آن از بیمه مسئولیت استفاده نماید. بیمه عقد و قراردادی است که برای طرفین ایجاد تعهد می‌کند. متریقی‌ترین نظریه‌های مسئولیت مدنی زمانی دربرگیرنده آثار اجتماعی است که با تکنیک متریقی بیمه همراه شود؛ زیرا تنها با وضع اصول متریقی مسئولیت مدنی نمی‌توان مشکلات اجتماعی ناشی از حوادث بزرگ را حل نمود؛ بلکه وجود یک پشتوانه و اعتبار مالی برای اجرای مؤثر این اصول ضروری است، به همین جهت دخالت عامل بیمه، مسئولیت مدنی را عملی‌تر می‌سازد (۵۵).

با همین رویکرد می‌توان برای جبران زیان‌های ناشی از واکسن کوید ۱۹، بیمه مسئولیت را که یکی از مصادیق بیمه خصوصی است، قابل اعمال دانست. در بیمه مسئولیت، بیمه‌گذار مسئولیت مدنی خود را در برابر دیگران بیمه می‌کند؛ مثلاً صاحب وسیله نقلیه مسئولیت خود را در برابر خسارت وارد شده به دیگری بیمه می‌کند و بیمه‌گر از طرف بیمه‌گذار موظف به جبران زیان او است (۵۶). به دیگر سخن سازنده کالای خود را در موارد نقص کارکرد بیمه می‌کند. گاهی مبنای مسئولیت مدنی ناشی از اموال، تولید معیوب یا غیر استاندارد کالا اعم از مواد غذایی، دارویی، فنی و صنعتی است (۵۷).

با این توضیح وقتی واکسن به عنوان یک کالای دارویی وارد جامعه می‌شود و ثمره آن افزایش سطح ایمنی و مقاوم‌سازی بدن در برابر بیماری است، اما به هر دلیلی این کالا سبب ورود زیان به بدن فرد می‌شود، افراد گوناگونی حسب مورد می‌توانند در مدار مسئولیت قرار گیرند. اما اگر این افراد مسئولیت مدنی خود را بیمه کرده باشند، در صورت وقوع زیان و تحقق آثار زیان‌بخش ناشی از تزریق واکسن، بیمه به عنوان یک پشتوانه و اعتبار مالی، موظف به جبران زیان و پرداخت خسارت به زیان‌دیده می‌باشد. افزون بر این وجود بیمه مسئولیت، رغبت جامعه را برای استفاده از کالای دارویی افزایش می‌دهد.

۱۰. تعیین مسئول جبران زیان‌های واکسن کوید ۱۹

به عنوان یک رکن از ارکان مسئولیت مدنی بیان شد که فعل زیان‌بار می‌بایست انتساب به فاعل داشته باشد و تا زمانی که این رابطه احراز نشود، حکم به مسئولیت مدنی با مشکل مواجه خواهد بود. در مسئولیت مدنی ناشی از زیان‌های واکسن کوید ۱۹، نمی‌توان همه زیان‌ها را به یک عامل منتسب دانست؛ بلکه با بررسی عوامل گوناگون می‌توان فاعل زیان را معلوم و نسبت به احراز رابطه اقدام کرد. این عوامل بر حسب جستجوی نگارندگان به ترتیب زیر بررسی می‌شوند:

۱-۱۰. کاشف واکسن^۱

کسی که واکسن را کشف می‌کند، در سیر تکوین و تولید آن نقش به سزا دارد؛ تا جایی که مراحل تحقیق و توسعه، مطالعات پیش‌بالینی و فازهای ۱، ۲ و ۳ مطالعات بالینی همواره می‌بایست با حضور و شرکت وی صورت پذیرد؛ زیرا آنچه به عنوان واکسن در اختیار قرار می‌گیرد، ثمره و نتیجه تلاش فکری و عملی او است. با این توضیح اگر کاشف دقت کافی علمی مبذول نکرده یا استانداردها را نادیده بگیرد و کشف علمی او معیوب باشد؛ یعنی مخاطرات احتمالی آسیب ناشی از واکسن را افزایش دهد، همین سبب می‌شود تا وی در

1. Discoverer of Vaccine

کند که سیر تولید استاندارد را به شکل درست سپری نکرده باشد، به دلیل اهمال در انجام وظیفه اصلی خود که همانا سلامت مردم است، در مدار مسئولیت قرار خواهد گرفت.

در واقع خطای عمومی که انجام یا عدم انجام نادرست عمل اداری است، الزاماً خطای اداری (دولت) نیست؛ بلکه خطایی است که از سوی مقام عمومی که در شرایط انجام صلاحیت‌های خویش و با همین هدف و نه هیچ انگیزه غیر قانونی، قرار دارد سر بر می‌آورد و علت آن، عدم رعایت دستورها و آموزه‌های فنی حاکم بر اعمال صلاحیت از سوی وی می‌باشد. خطای اداری آنگاه با خطای اداره (دولت) همسان خواهد شد که قانونگذار زیان‌های ناشی از آن را در گستره مسئولیت مدنی دولت قرار دهد (۵۹).

در حقوق ایران خطای اداری با وجود اهمیت فراوانی که در ساختار مسئولیت مدنی دارد، در ادبیات به کار گرفته شده در متون قانونی حاکم بر مسئولیت مدنی حقوق عمومی شناخته شده نیست، ولی می‌توان گفت خطای اداری عبارت است از بی‌احتیاطی^۶ و بی‌مبالاتی مقام عمومی در انجام صلاحیت‌های خود؛ که بی‌احتیاطی عدم انجام مثبت عمل در حد صلاحیت و بی‌مبالاتی انجام عمل منافی صلاحیت مقام عمومی است. به دیگر سخن بی‌احتیاطی یعنی عدم اقدام به عملی است که مقام عمومی می‌بایست بدان مبادرت می‌نموده و مقصود از بی‌مبالاتی اقدام به عملی است که آن مقام نمی‌بایست بدان مبادرت می‌نمود. منشأ این دو نیز عدم اطلاع، عدم مهارت، عدم تجربه، عدم رعایت قوانین، مقررات، اوامر، نظامات یا عرف و عادت می‌باشد (۵۹).

بدین صورت وقتی دولت در خرید واکسن برای کشور، توجه کافی و لازم به توانمندی یا سابقه شرکت تولیدکننده را اعمال نکند و در انتخاب و خرید واکسن مناسب و بی‌زیان، اهمال و سستی روا داشته و رعایت اصول و مقررات فنی یا عرف حرفه‌ای را ننماید، از این جهت که حق سلامتی افراد را منظور

مدار مسئولیت قرار گیرد. پس چنانچه عیب و نقص در مراحل کشف و فرمولاسیون^۱ باشد، می‌تواند زمینه‌ساز یک کالای خطرناک باشد. خطرناک بودن از این جهت است که نه تنها نسبت به مقابله با ویروس توانمند نیست؛ بلکه منجر به ایجاد زیان‌های موقت یا دائمی می‌شود. از سوی دیگر گاه معیوب بودن فرمول سبب بی‌اثر یا تأثیر محدود آن بر ویروس می‌شود. برای نمونه تزریق واکسن کوید ۱۹ شرکت آسترانکا^۲ بر ویروس جهش‌یافته تأثیر اندکی داشته و عملاً بی‌اثر بود. به همین سبب از ادامه تزریق آن در برخی کشورها جلوگیری شد (۵۸). در حالی که مفروض آن است که با تزریق واکسن، قدرت ایمنی بدن مقاوم شده و دیگر ویروس کرونا غلبه پیدا نخواهد کرد؛ بنابراین در این فرض، فرد با تزریق واکسن و اطمینان از اثربخشی آن دیگر جوانب ایمنی و محدودیت‌های بهداشتی را رعایت نمی‌کند و دوباره مبتلای به ویروس می‌شود. در این صورت کاشف در معرض مسئولیت قرار خواهد گرفت.

شاید بتوان در اینجا مقوله «نقص دانش» را مطرح کرد و گفت نداشتن دانش لازم که در اثر قصور یا تقصیر است، چنانچه سبب ایراد خسارت باشد، دامنه مسئولیت درباره کاشف واکسن را گسترده‌تر می‌کند.

۱-۲. دولت به عنوان واردکننده واکسن^۳

رخ نمود این عامل در جایی است که در کشوری واکسن تولید و ساخته نشود؛ بلکه بسته به نوع شیوع بیماری و دنیاگیری^۴ یا همه‌گیری^۵ وجود داشته و دولت جهت رفع این بیماری درصدد وارد کردن یا خریدن دُز واکسن از کشور سازنده باشد. دولت در این فرض، نقش مسبب را دارد و قاعده تسبیب در اینجا مجال جریان می‌یابد. در اینجا نیز می‌بایست بر بنیاد قاعده احسان، اصل را بر عدم مسئولیت نهاد، اما چنانچه دولت واکسنی را وارد

1. Formulation

2. AstraZeneca

3. Government as an importer of vaccines

4. Pandemic

5. Epidemic

6. Imprudence

آماده سازی شده در دفعات بعد استفاده گردد. طبیعی است که در صورت اشتباهاتی از این دست، ممکن است عوارضی مانند آبسه^۴، سلولیت^۵، عفونت های عمومی، سپسیس^۶، شوک توکسیک^۷ و انتقال بیماری از راه خون به همراه داشته باشد. در این صورت فردی که عمل تزریق را انجام می دهد، به عنوان مسئول جبران زیان شناخته می شود.

البته چنانچه واکسن یا حلال آن توسط شرکت سازنده دچار آلودگی باشد، به یقین سازنده مسئول خواهد بود؛ اما آنچه در این قسمت ملحوظ بوده، آن است که مثلاً در اثر بی توجهی فردی که تزریق را انجام می دهد، سر سوزن با جداره حلال یا ویال - که استریل نیستند - برخورد کرده و محتویات بدین شکل دچار آلودگی شوند.

۲-۴-۱۰. آماده نکردن صحیح واکسن: این مورد نیز می تواند عوارضی مانند واکنش های موضعی یا آبسه ناشی از تکان ندادن کافی را به دنبال داشته باشد؛ مانند اینکه واکسن با حلال نامناسب آماده سازی شود؛ بنابراین چنانچه واکسن کوید ۱۹ دارای حلال ویژه باشد، باید از همان حلال استفاده شود و به کارگیری حلالی غیر از آن در صورت بروز واکنش یا عارضه می تواند فردی که واکسن را آماده تزریق کرده است، در مدار مسئولیت قرار دهد.

۳-۴-۱۰. تزریق در محل نادرست: این عامل نیز ممکن است عوارضی در پی داشته باشد. واکسن معمولاً در عضله دلتوئید^۸ تزریق می شود (۶۰)، حال اگر در محل باسن تزریق گردد، ممکن است به عصب سیاتیک صدمه وارد آورد و پیامدهای بیشتری داشته باشد. نیز چنانچه تزریق زیرجلدی به جای داخل جلدی صورت گیرد یا به صورت سطحی تزریق گردد، امکان واکنش موضعی یا آبسه محل تزریق وجود خواهد داشت. در همه این موارد فردی که تزریق را انجام می دهد، در صورت وقوع

نکرده است، می تواند به عنوان مسئول شناخته شود؛ زیرا برای تحقق زیان، زمینه سازی نموده است؛ در حالی که می توانست با دقت کافی و عدم اهمال و رعایت اصول و موازین عرف حرفه ای دچار کوتاهی و تقصیر نشود.

۳-۱۰. سازنده واکسن^۱

مصرف اقلام دارویی گاه با ورود خسارت به فرد مصرف کننده همراه است و این خسارت ممکن است از عدم رعایت استانداردهای علمی، عدم رعایت تناسب اجزای تشکیل دهنده و ... باشد. به دیگر سخن سازنده و تولیدکننده در سیر تولید، فرمول کشفی کاشف واکسن را به درستی پیاده سازی نکند. مسئولیت سازنده هم در زمینه اصل واکسن و هم در وسائل حمل آن ممکن است رخ دهد. برای مثال ممکن است زیان به وسیله یک ویال^۲ آلوده واکسن که به طور صحیح تهیه نشده و یا آلوده باشد، به وجود آید. یا اینکه مطالعات پیش بالینی و فازهای مطالعات بالینی را مراعات نکرده باشد. به سخن بهتر، عوارض به دست آمده در مرحله پیش بالینی را مورد ارزیابی قرار نداده و آن را وارد فازهای بعدی کرده باشد.

مصادق دیگر پایش های پس از ورود دارو به بازار، یعنی فاز ۴ است که در این مرحله می بایست عوارض سوء، سمیت نادر یا دیگر خطرات احتمالی و تداخلات دارویی بررسی و نسبت به رفع آنها و تکمیل فرایند ساخت صورت گیرد ولی سازنده نسبت به این مسئله بی توجه باشد.

۴-۱۰. خطای برنامه^۳

برخی عوارض به سبب اتفاقاتی در زمان های گوناگون مانند آماده سازی واکسن، حمل و نقل، نگهداری و تزریق ممکن است رخ دهند که موارد آن در زیر بررسی می شود:

۱-۴-۱۰. تزریق غیر استریل: مقصود این است که از سرنگ یا سر سوزن یک بار مصرف، دو یا چندبار استفاده شود یا اینکه واکسن یا حلال آن آلوده باشد یا اینکه از واکسن

4. Abscess

5. Cellulitis

6. Sepsis

7. Toxic Shock Syndrome

8. Deltoid Muscle

1. Vaccine manufacturer

2. Vial

3. Program Error

از آنچه گفته شد، این نتایج به دست می‌آید:

۱. واکسن‌ها باید پیش از ورود به بازار دارویی، مطالعات پیش‌بالینی و بالینی را در همه فازها با رعایت گایدلاین‌های بین‌المللی و کشوری سپری کرده باشند.
۲. چنانچه زیان، فعل زیان‌بار و احراز رابطه سببیت، در زیان و عوارض پس از واکسن کوید ۱۹ جمع شدند، قاعده مسئولیت مدنی مجال جریان خواهد یافت.
۳. برای اثبات مسئولیت مدنی ناشی از واکسن کوید ۱۹ از یک سو به قاعده «لا ضرر» استناد گردید و تبیین شد که نمی‌توان قاعده را مختص به احکام وجودی دانست؛ زیرا شارع به عنوان قانونگذار چنانچه نسبت به تقنین امری در جامعه اقدام نکند و این امر سبب آشفتگی وضعیت جامعه شود، خود گونه‌ای زیان بوده که بدو انتساب خواهد داشت؛ در حالی که مفروض آن است که هرگونه زیان در شریعت نفی شده است. در همین راستا اگر زیان‌هایی ناشی از واکسن کوید ۱۹ مشاهده گردد، نباید نسبت به جبران آنها بی‌توجهی و حکم به عدم ضمان گردد یا از اصل، حکم به ضمان نشود. از سوی دیگر بر بنیاد قاعده اتلاف، اگر واکسن کوید ۱۹ سبب اتلاف عضو یا منفعت یا حتی نفس فرد شود، می‌بایست مسئولیت مدنی را ثابت دانست و کسی که حق سلامتی دیگری را پایمال کرده است، می‌بایست از عهده خسارت برآید.
۴. چون هدف مسئولیت مدنی حمایت از زیان‌دیده است، برای جبران زیان‌های ناشی از واکسن کوید ۱۹ می‌توان از راه دیه یا ارش و بیمه مسئولیت استفاده نمود.
۵. در مقام تعیین مسئول جبران زیان باید پی‌جوی پیامدهای نامطلوب ایمن‌سازی بود که مربوط به ماهیت واکسن، نقص کیفیت آن و خطای برنامه است. گاهی نیز دولت به عنوان زمینه‌ساز تحقق زیان به دلیل بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی در خرید واکسن می‌تواند، مسئول شناخته شود؛ البته در صورتی که افراد دخیل در تولید یا خرید واکسن که همه اقدامات احتیاطی لازم را انجام داده‌اند و از قضا زانی تحقق یافته که

زیان و عارضه مسئول شناخته می‌شود. شایان گفتن است این مصادیق شامل دیگر موارد تزریقی یا واکسن‌های دیگر نیز می‌شود و ویژه واکسن کوید ۱۹ نیست (۶۱).

۴-۴-۱۰. حمل، نقل و نگهداری نامناسب واکسن: یکی دیگر از مواردی که ممکن است تزریق واکسن کوید ۱۹ را با عارضه مواجه سازد، رعایت نکردن زنجیره سرما و نگهداری استاندارد واکسن است. برخی سازنده‌های واکسن کوید ۱۹ نگهداری آن را در شرایط و یخچال ویژه برنامه‌ریزی کرده‌اند. برای نمونه واکسن ساخت شرکت فایزر^۱ باید در جعبه‌های ویژه و در دمای کنترل‌شده منفی ۷۰ درجه سانتی‌گراد ارسال شود. این واکسن در این شرایط می‌تواند تا ۱۰ روز نگهداری شود. اگر این واکسن لازم باشد تا ۶ ماه نگهداری شود، باید در فریزرهای دارای فناوری ایجاد دمای پایین بالا قرار داده شود. واکسن ساخت فایزر می‌تواند در تجهیزات برودتی بیمارستان‌ها در دمای بین ۲ تا ۷ درجه سانتی‌گراد به مدت ۵ روز نگهداری شود. اما واکسن ساخت شرکت مدرنا^۲ در دمای منفی ۲۰ درجه سانتی‌گراد حمل می‌شود و سپس در دستگاه‌های خنک‌کننده در دمای ۲ تا ۸ درجه سانتی‌گراد برای ۳۰ روز قابل نگهداری است. این واکسن برای بیش از ۶ ماه در دمای منفی ۲۰ درجه سانتی‌گراد و تا ۱۲ ساعت در دمای معمولی اتاق سالم می‌ماند (۲۹).

از آنجا که واکسن کوید ۱۹ باید در شرایط خاص و مکان ویژه حمل، نقل و نگهداری شود، اگر چنین کاری صورت نگیرد، ممکن است واکنش‌های موضعی به علت واکسن یخ‌زده افزایش یابد یا واکسن غیر مؤثر واقع شود (۶۱) و فرد به امید ایمنی بدن او توسط واکسن، شیوه‌نامه‌های بهداشتی مرسوم را رعایت ننماید و دوباره مبتلا به بیماری گردد، می‌توان حسب مورد مسئول حمل و نقل یا مسئول نگهداری را در دایره مسئولیت قرار داد.

۱۱. نتیجه‌گیری

1. Pfizer

2. Moderna

نمی‌توان آن را به عوامل گوناگون نسبت داد، بر بنیاد قاعده احسان، از مسئولیت مبرا خواهند شد.

۶. مبنای مسئولیت مدنی، نظریه «احترام» است که به صراحت اعلام می‌دارد که «شایسته نیست هیچ حقی از هیچ کسی ضایع شود». به دیگر سخن وقتی حق سلامتی فرد توسط واکسن کوید ۱۹ از بین برود یا به مخاطره افتد، عامل زیان بایستی از عهده جبران زیان برآید؛ زیرا مهم‌ترین وجهه احترام به انسان، جبران کردن زبانی است که به او وارد شده است؛ به این دلیل که احترام و ضمان ملازم هم هستند و نمی‌توان از محترم بودن فرد و حقوق او سخن گفته شود؛ اما جبران زیان وارد آمده بر او نادیده انگاشته شود.

References

1. Zhu, N and others. A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *The New England Journal of Medicine*; 2020. 382. 727. [In English]
2. Ghotbi, B and Navkhasi, S and Ghobadi, Sh and Shahsavari, Z and Kahrizi, N A review of the Novel Corona Virus Disease. *Journal of Health Research*; 2021 (1399). 5 (3). 182. [In Persian]
3. Nazarpour, H. Jurisprudential study of civil liability in robotic technology. (Ph.D. Thesis). Babolsar: Mazandaran University; 2021 (1399). 15. [In Persian]
4. World Health Organization. Vaccine Health Basics-Educational Textbook. Translated by Seyed Mohsen Zahraei, Susan Mahmoudi, Parisa Hedayi, Parviz Vazirian, Fatemeh Abdoli Yaghini, Tehran: Mojasame; 2016 (1394). 275. [In Persian]
5. <https://www.fda.gov.ir/fa>. [In Persian]
6. National Committee of COVID-19 Vaccine. Guide to making Covid-19 vaccine from research and development to market entry-Regulatory Requirements. Tehran: Food and Drug Organization of the Ministry of Health and Medical Education; 2021 (1399). 10, 11-14. [In Persian]
7. Najafi khansari, M. Resalat Gha'dat La qarar. Tehran: Mohammadiat Library; 1954 (1373). 199, 219. [In Arabic]
8. Khoi, A. Mesbah al-fiqahat. n.p: n.pn; n.d. 3: 195. [In Arabic]
9. Sobhani Tabrizi, J. al-rasa'l al-arb'. Qom: imam shadiq Institute; 1994 (1415). 2: 59. [In Arabic]
10. Bariklo, A. Civil Liability. Tehran: Mizan; 2011 (1389). 62, 131, 132. 46, 50, 51. [In Persian]
11. Katuzian, N. Non-contractual requirements. Tehran: University of Tehran. 1996 (1374). 1: 48. [In Persian]
12. Qasimzadeh, M. Obligations and civil liability without a contract. Tehran: Mizan; 2012 (1390). 84, 32, 35. [In Persian]
13. Hosyny Nizhad, H. Civil Liability. Tehran: Majd; 2011 (1389). 76. [In Persian]
14. Hashemi, A. the scope of civil liability. Tehran: Imam Sadeh University; 2016 (1394). 22. [In Persian]
15. Katuzian, N. Legal Events - Civil Liability. Tehran: stock company of Enteshar; 2016 (1394). 49, 79, 16. [In Persian]
16. Ibn Babeveih, M. Man La Yahdoroh al-faqih. Qom: Islamic Publications Office; 1992 (1413). 3: 233, 4: 47. [In Arabic]
17. Kolyny, M. al-kafi. Qom: Dar al-hadith; 2008 (1429). 10:476, 14: 480, 10: 284, 4:88. [In Arabic]
18. Towsi, M. Tahdhib al-ahkam. Tehran: Dar al-kotob al-islamiat; 1987 (1407). 7: 146, 9: 180. [In Arabic]
19. Hilli, M. Idah al-fawa'd fi Sharh e Moshkilat al-qawa'd. Qom: Isma'ilian; 1968 (1387). 2: 48. [In Arabic]
20. Moḥaqeq damad, M. Qawa'd e Fiqh. Tehran: Islamic Sciences Publishing Center; 1986 (1406). 1: 150. [In Persian]
21. Maraghi, A. al-'nawin al-fiqhiat. Qom: Islamic Publications Office; 1996 (1417). 1: 317 – 320, 2: 434. [In Arabic]
22. Naraqy, A. awa'd al-ayam fi Bayan e qawa'd al-ahkam. Qom: Islamic Publications Office; 1997 (1417). 55. [In Arabic]
23. Khansary, A. Jami al-madarik fi Sharh e Mokhtasar al-naf'. Qom: Isma'ilian Institute; 1985 (1405). 5: 192. [In Arabic]
24. Touny, A. al-Wafiat fi Osoul al-fiqh. Qom: Majma' al-fikr al-islamiat; 1995 (1415). 193. [In Arabic]
25. Tabataba'i yazdy, M K. Takmelat al-'rwat al-wothqa. Qom: Davary; 1993 (1414). 1: 75. [In Arabic]
26. Sadr, M B. Qa'dih La qarar wa La qerar. Qom: Dar al-shadiqin; 1999 (1420). 311. [In Arabic]
27. Khoi, A. al-hidayat fi al-osoul. Qom: shahib al-amr Institute; 1996 (1417). 3: 574. [In Arabic]
28. <https://www.eghtesadonline.com/n/2Zl3>. [In Persian]
29. <https://per.euronews.com/2021/03/15>. [In Persian]
30. mehrnews.com/xV777. [In Persian]
31. <https://www.thehindubusinessline.com/news/science/covid-19-13-people-in-israel-develop-facial-paralysis-after-getting-vaccinated/article33598635.ece>. [In English]
32. The Holy Qur'an. Translated by: Ansarian, H. 2: 194. 42: 40. [In Arabic]
33. Hor Amili, M. Wasa'l al-shi'at. Qom: al-albayt Institute; 1989 (1409). 29: 247, 19: 310. [In Arabic]
34. Makarem shirazi, N. al-qawa'ed al-fiqhiat. Qom: imam Ali School; 1991 (1411). 2: 202. [In Arabic]

35. Badini, H. Philosophy of Civil Liability. Tehran: stock company of Enteshar; 2006 (1384). 305 -307, 332. [In Persian]
36. Qasimzadeh, M. Fundamentals of Civil Liability. Tehran: Mizan; 2009 (1387). 324, 327. [In Persian]
37. Hikmatnia, M. Fundamentals of Civil Liability in Imamia Jurisprudence - Basics and structure. Qom: Institute of Islamic Culture and Thought; 2011 (1389). 207. [In Persian]
38. Houshmand Firouzabadi, H. Evaluating the jurisprudential principles of civil liability. Journal of the Teachings of Civil Jurisprudence; 2020 (1398). (11): 19. 301, 305. [In Persian]
39. Qazwyny, A. Yanabi' al-aḥkam fi Ma'rifat al-halal wa al-haram. Qom: Islamic Publications Office; 2003 (1424). 2: 630. [In Arabic]
40. Bojnordy, H. al-qawa'ed al-fiqhiat. Qom: al-hadi; 1998 (1419). 2: 106, 7: 116. [In Arabic]
41. Jazayery, M. Hoda al-ṭalib fi Sharḥ al-makasib. Qom: Institute of Dar Al-ketab; 1995 (1416). 3: 218. [In Arabic]
42. Sadr, M. Mawara' al-fiqh. Beirut: Dar Al-azwa; 1999 (1420). 3: 290. [In Arabic]
43. Bahrany, Y. al-hada'eg al-naḍirat fi Ahkam al-e'trat al-tahirat. Qom: Islamic Publications Office; 1985 (1405). 19: 459. [In Arabic]
44. Najafi, M H. Jawahir al-kalam fi Sharḥ e Sharaye' l-islam. Beirut: Dar Ehya Al-torath Al-arabi; 1984 (1404). 24: 265. [In Arabic]
45. Rahpeik, H. Civil Liability Rights An compensations. Tehran: Khorsandi; 2014 (1392). 53. [In Persian]
46. Katozian, N. Civil law in the current legal order. Tehran: Mizan; 2018 (1396). 267. [In Persian]
47. Mar'ashy Najafi, Sh. Minhaj al-mo'minin. Qom: Ayatollah Mar'ashy Najafi Library Publications; 1986 (1406). 2: 279. [In Arabic]
48. Khomeiny, R. Zobdat al- Ahkam. Tehran: Islamic Development Organization; 1984 (1404). 234. [In Arabic]
49. <https://bahjat.ir/fa/ahkam/8780>. [In Persian]
50. <http://lankarani.com/far/bok/view.php?ntx=038021#460>. [In Persian]
51. <https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&catid=639&mid=260869>. [In Persian]
52. <https://noorihamedani.ir/term/category?id=607&sub=3083>. [In Persian]
53. <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=3691>. 3713. [In Persian]
54. Wahdati Shobyry, H. The Basis and Realm of the Damage Surplus to Blood Money. *Journal of Figh and Usul*, 2011 (1390). (43) 2. 257. [In Persian]
55. Shoja'pourian, S. Civil liability Caused by a doctor's error. Tehran: Ferdowsi; 1995 (1373). 29. [In Persian]
56. Jamalizadeh, A. Jurisprudential review of insurance contract. Qom: Boustane Ketab; 2002 (1380). 121. [In Persian]
57. Abbaslou, B. Civil liability. Tehran: Mizan; 2011 (1390). 150. [In Persian]
58. www.irna.ir/news/84221892. [In Persian]
59. Zargoush, M. Government civil liability. Tehran: Mizan; 2010 (1389). 2: 107, 124-126. [In Persian]
60. <http://vrc.sbm.ac.ir/index.jsp?pageid=50586&p=1>. [In Persian]
61. Vice Chancellor for Health Affairs of Shahid Beheshti University. Vaccine side effects instructions . Tehran: Shahid Beheshti University of Medical Sciences and Health and Medical Services; n. D. 14. [In Persian]

MfJ

Medical Fighh Journal

2021; 13(43): e2

Journal Homepage: <http://journals.sbm.ac.ir/en-mf>

ORIGINAL RESEARCH

Civil liability caused by COVID 19 vaccination

Taher Alimohammadi^{1*} , Hamzeh Nazarpour², Nadia Nazarpour samsami³

1. Associate Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Ilam University.

2. Postdoctoral student of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Mazandaran University.

3. Master student of private law, Islamic Azad University, Behbahan Branch.

ARTICLE INFORMATION

Article history:

Received: 10 April 2021

Accepted: 23 June 2021

Published online: 12 September 2021

Keywords:

Civil Liability

Vaccine

COVID 19.

ABSTRACT

Background and Aim: Infectious and viral diseases sometimes progress in society so much that special approaches such as general vaccination are considered to control them; because the vaccine, in addition to its preventive and causal properties in promoting health and community development, has a rapid effectiveness on the protection of human life. One of the characteristics of the vaccine used in national immunization programs is its safety. But sometimes, in addition to side effects, they have severe reactions, even with a very low prevalence. This article examines the harms of COVID 19 vaccine injection and proves civil liability in this field on a jurisprudential basis.

Materials and Methods: The present descriptive and analytical study examines the conditions for the realization of harms due to the COVID 19 vaccine and the civil liability in this field and evaluates the civil liability against the harms caused by the injection of this vaccine based on library sources.

Conclusion: According to the theory of respect, which has the support of Qur'an and Hadith and emphasizes the sanctity of the health of individuals and its importance, as well as the impermissibility of violating the others rights, the right to health should not be ignored. So the warranty against losses due to COVID-19 vaccine has been proven and according to the observations and the samples indicating the damage caused by vaccine injection, in addition to accurate subject matter, as the case may be, vaccine discoverer, vaccine manufacturer, the government as its importer, and any person or organization that has caused the vaccine program to fail and caused harm at any stage, is recognized as responsible and must incur the loss himself or with the help of insurance through Arsh or Diyat.

* Corresponding Author: **Taher Alimohammadi**

Address: Ilam, Ilam university, Faculty of Theology and Islamic Studies, Iran.

Email: t.alimohammadi@ilam.ac.ir

© Copyright (2018) Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Cite this article as:

Alimohammadi T, Nazarpour H, Nazarpour samsami, N. Civil liability caused by COVID 19 vaccination. *Med Fighh J* 2021; 13(43): e2.